

УДК 347.66

Людмила Козловська,

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ, старший науковий співробітник
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА СПАДКОВЕ МАЙНО ЗА РІШЕННЯМ СУДУ В ЮРИДИЧНОМУ СКЛАДІ ПІДСТАВ СПАДКУВАННЯ

У статті розглядаються проблемні питання визнання права власності на спадкове майно за рішенням суду як найбільш поширеного способу захисту майнових прав спадкоємців. Досліджується значення рішення суду в юридичному складі підстав спадкування.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкові спори, право власності на спадкове майно, нотаріальне оформлення спадкових справ.

Проблемні питання судового захисту спадкових прав у вітчизняній юридичній літературі розглядаються вченими, які займаються дослідженнями в галузі спадкування: Ю. О. Заїкою, І. В. Жилінковою, З. В. Ромовською, Є. О. Мічуриним, І. В. Спасибо-Фатєєвою та іншими науковцями. Незважаючи на ґрунтовний характер їхніх досліджень, поза увагою залишаються аспекти правозастосування пов'язані із визнанням права власності на спадкове майно на підставі рішення суду. Метою статті є визначення правової природи рішення суду про визнання права власності на спадкове майно у співвідношенні із рішенням суду про визнання права спадкування та його місця у юридичному складі підстав спадкування.

Законодавством визначено нотаріальний порядок оформлення права на спадщину (глава 86 ЦК України), що виправдано з огляду на іманентну сукупність функцій, притаманну юрисдикційній діяльності судів та нотаріусів, та знайшло підтвердження у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі – ППВС № 7) [1]. Відповідно до п. 23 ППВС № 7 за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Правове оформлення спадкових прав

має ознаки охорони прав, яке характеризується відсутністю спору, тобто відсутністю порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права спадкування. Юрисдикційний характер діяльності нотаріату поступово стверджується у процесі його реформування, у тому числі наданням приватним нотаріусам більшого кола повноважень у сфері правового оформлення спадкових прав. Проте деякі аспекти діяльності нотаріату вказують на формалізований підхід, який стає на заваді ефективному здійсненню прав спадкоємців та не забезпечує покладених на нотаріат функцій щодо правового оформлення спадкових прав.

У зв'язку з цим судовою практикою останніх років сформувався таким чином, що визнання права власності на спадкове майно на підставі судового рішення стало звичним явищем. За даними судової статистики спадкові спори в деяких місцевих судах досягають 24% від усіх цивільних справ, і серед них найбільша кількість спорів про визнання права власності на спадкове майно. Проте її правове, нормативне обґрунтування викликає певні зауваження. Частиною 5 ст. 11 ЦК України визначено, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати із рішення суду. Дефініцію «у випадках, встановлених законодавством» слід розуміти саме як необхідність прямої вказівки законодавства на рішення суду як на підставу виникнення прав і обов'язків. Зазначене положення є нормативною передумовою існування правоперетворюючих позовів у цивільно-

му праві, сама можливість яких заперечується багатьма вченими [2]. Дискусія щодо обґрунтованості такої категорії, як право-перетворюючі позови (вимоги), не тільки може бути продовжена, а й може отримати нове наповнення з огляду на застосування ч. 5 ст. 11 ЦК України щодо визнання права власності на деякі види спадкового майна – наприклад, об'єкти незавершеного, самочинного будівництва.

Загальним способом захисту як щодо визнання права власності на окремі види спадкового майна, так і визнання права на спадщину є спосіб захисту, передбачений п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України. Під визнанням права на спадщину ми розуміємо визнання права спадкування та визначення частки у спадщині. Щодо захисту суб'єктивного права спадкування може йтися про визнання суб'єктивного права спадкування, тобто про визнання в особи правового статусу спадкоємця за законом чи за заповітом. Виникнення права спадкування на підставі судового рішення – це поняття, яке містить у собі внутрішню змістовну суперечність, адже зазначене право виникає із сукупності передбачених законом юридичних фактів, які, в свою чергу, обумовлені змістом суб'єктивного права спадкування.

Рішенням суду в спорах про право на спадкування може бути визнане право, яке виникло, але порушене, невизнане або оспорується третіми особами. Це впливає із самої сутності правовідносин із спадкування як відносин, що опосередковують перехід прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємців (ст. 1216 ЦК України).

Спір щодо права власності можливий, якщо оспорується належність майна на праві власності спадкоємцеві, але не його спадково-правовий статус. Проте позовними вимогами про визнання права власності на спадкове майно досить часто «прикриваються» вимоги про спадщину.

Існує низка прав, які відповідно до вимог законодавства не належали спадкодавцеві, але за певних умов можуть виникнути у спадкоємця саме у зв'язку із універсальним характером спадкового правонаступництва. «Спадкоємець може набути право власності й на таке майно, власником якого спадкоємець не являвся, але набув би на нього право власності, якби прожив довше, зокрема на житлове приміщення, земельну ділянку, приватизацію яких померлий почав, але не зміг завершити внаслідок своєї смерті» [3].

Сама сутність спадкування мала б виключати виникнення у спадкоємця «нових» прав і обов'язків, тобто таких, які не

належали спадкодавцеві. Якщо у спадкоємця право виникає вперше, то воно не переходить у порядку спадкування, як таке може перейти лише право, яке вже належало спадкодавцеві. Проте складність правовідносин, накопичувальний характер юридичних складів виникнення права власності на нерухоме майно, зумовлюють ситуації, коли спадкодавець володіє майновими правами, які ще не набули характеру права власності.

Момент виникнення у спадкоємця на підставі рішення суду права власності на об'єкти самочинного будівництва, незавершеного будівництва, земельної ділянки, щодо яких спадкодавцем був розпочатий, але не завершений процес приватизації, пов'язується саме із існуванням правоперетворюючих позовів. Адже на підставі рішення суду виникає право, яке спадкодавцеві не належало.

Дубнівський міськрайонний суд своїм рішенням від 23.05.2011 р. (справа № 2-643/11) визнав право власності на земельну ділянку за спадкоємцем Я., оскільки спадкодавець, його батько О., за життя не встиг зареєструвати своє право власності на земельну ділянку, хоча мав свідоцтво про право на спадщину на цю земельну ділянку за заповітом.

У випадку відкриття спадщини виникає питання щодо отримання свідоцтва про право на спадщину. Якщо до складу спадкового майна входить нерухоме майно, що підлягає реєстрації (за винятком земельної ділянки), нотаріус вимагає, крім правовстановлювального документа, витяг з Реєстру прав власності. Спадкоємець не може отримати витяг з Реєстру прав власності, не отримавши попередньо свідоцтва про право на спадщину, таким чином утворюється замкнене коло, яке може «розірвати» рішенням суду про визнання права власності на спадкове майно [4].

У судовій практиці поширеним прикладом правовстановлюючих позовів є визнання на підставі рішення суду за спадкоємцем права власності на об'єкти самочинного будівництва, якщо будівельні матеріали, обладнання тощо, використані в процесі будівництва, перейшли до нього у порядку спадкування. Зазначене положення викликає значні труднощі у правозастосовчій практиці судів.

Відповідно до змісту п. 7 ППВС № 7, якщо спадкодавцем було здійснене самочинне будівництво (ч. 1 ст. 376 ЦК), до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі будівництва.

Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 р. № 6 (далі – ПП ВССУ № 6) право власності на самочинно збудовані житлові будинки, будівлі, споруди, інше нерухоме майно не набувають як особи, які здійснили це будівництво, так і їхні спадкоємці. Права спадкоємців щодо самочинно збудованого майна визначаються судом відповідно до положень ст. 1218 ЦК та з урахуванням роз'яснень, наданих у п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

У п. 7. ППВС України № 7 надано роз'яснення, які дещо звужують чинність норм, що регулюють правовідносини щодо самочинного будівництва у разі смерті особи–збудовника об'єкта самочинного будівництва. Норми спадкового права регулюють виключно питання переходу прав та обов'язків, які складають спадщину, зміст останніх визначається відповідно до цивільно-правових норм поіменованих інститутів.

Відповідно до ч. 2 ст. 376 ЦК України особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього. Право звернутися до суду з позовними вимогами про визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно, за змістом п. 7 ППВС України № 7, належить виключно особі, яка здійснила самочинне будівництво. Такий висновок важко обґрунтувати положеннями статей 1218, 1219 ЦК України щодо складу спадщини, адже немає підстав стверджувати, що право звернутися з вимогою до суду про визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно є нерозривно пов'язаним з особою спадкодавця (ст. 1219 ЦК України). Законодавством також не визначено, що зазначене право не може входити до складу спадщини.

Якщо право звернутися з вимогою про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва відповідно до чинного законодавства (ч. 3, ч. 5 ст. 376 ЦК України) належало спадкодавцеві, воно також належить спадкоємцеві, який прийняв спадщину. Право вимагати визнання права власності на самочинно збудоване майно відповідно до частин 3, 5 ст. 376 ЦК України має матеріальну природу суб'єктивного цивільного права, яке переходить у порядку спадкування відповідно до норм статей 1216, 1218 ЦК України. З урахуванням вимог статей 376, 1216, 1218, 1219 ЦК Украї-

ни вбачається, що за позовами спадкоємців особи, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була відведена їй для цієї мети, якщо цій особі або її спадкоємцям було надано земельну ділянку під уже збудоване нерухоме майно (ч. 3 ст. 376 ЦК України), а також за позовами спадкоємців особи, яка, будучи власником (землекористувачем) земельної ділянки, самочинно збудувала на ній нерухоме майно, може бути визнано право власності на об'єкт самочинного будівництва, якщо це не порушує права інших осіб (ч. 5 ст. 376 ЦК України), та за умови дотримання вимог законодавства щодо надання земельної ділянки для будівництва та інших вимог законодавства відповідно до роз'яснень, наданих у ПП ВССУ № 6.

Із прийняттям ЦК України змінилося значення рішення суду в деяких видах спадкових спорів. На відміну від практики застосування норм ЦК УРСР, де рішення суду про продовження строку на прийняття спадщини відповідно до заявлених позовних вимог мало містити також присудження спадкового майна, ч. 3 ст. 1272 ЦК України визначено, що за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини. Тобто це означає, що до подання заяви про прийняття спадщини питання про спадщину не може вирішуватись. Помилковим є присудження спадкового майна, тобто вирішення спадкового спору одночасно із визначенням додаткового строку для прийняття спадщини. Адже спадкоємець у разі відсутності спору про спадщину не позбавлений можливості звернутися до нотаріуса та оформити право на спадщину в нотаріальному порядку.

Саме в цьому контексті судами приймаються рішення про відмову в задоволенні позовних вимог про визнання права власності на спадкове майно. У травні 2010 р. А.Н.І. звернулася до суду з позовом, в якому просила визнати за нею право власності в порядку спадкування за законом на 1/2 частину майна, що залишилося після смерті її батька П.І.Я., який помер 27.05.2009 р., а саме – на 1/2 частину житлового будинку з господарськими будівлями та спорудами, а також на 1/2 частину земельної ділянки, на якій він розташований, посилаючись на відсутність у неї правовстановлюючих документів на зазначене майно, і, як наслідок, неможливість отримання у встановленому законом порядку свідоцтва про право на спадщину в нотаріальній конторі. Заочним

рішенням Овідіопільського районного суду Одеської області від 23.09.2010 р. позов задоволено, визнано за позивачкою право власності на 1/2 частину вищезазначеного будинку та 1/2 частину земельної ділянки. Рішенням Апеляційного суду Одеської області від 30.03.2011 р. скасовано рішення суду першої інстанції, ухвалено рішення, яким позов частково задоволено, визнано право позивачки на спадщину у вигляді 1/2 частини житлового будинку з господарськими будівлями та спорудами, а також на 1/2 частину земельної ділянки, на якій він розташований, з посиланням на те, що судом першої інстанції при ухваленні рішення фактично перебрано на себе повноваження нотаріуса.

Такий шлях розвитку правозастосовчої практики слід визнати найбільш обгрунтованим з точки зору належності способів захисту цивільних прав. Допустивши істотні порушення норм процесуального права, на

що вказав суд касаційної інстанції, у тому числі застосувавши спосіб захисту, який не був зазначений позивачем, апеляційний суд прийняв рішення, яким норми матеріального права у частині визнання права на спадщину було застосовано вірно, виходячи із самої сутності правовідносин та суб'єктивних прав, які виникли у позивачки у зв'язку із відкриттям спадщини. Крім випадків правовстановлюючих позовів про визнання права власності на спадкове майно, які є по суті позовами про встановлення права власності, визнання права власності на спадкове майно є захистом права на спадщину як суб'єктивного права спадкування. Судове рішення про визнання права спадкування як суб'єктивного права спадкоємця на спадщину та судове рішення як підстава виникнення права власності на спадкове майно розмежовуються за своєю правовою природою, призначенням та місцем у юридичному складі спадкування.

ПРИМІТКИ

1. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – Ст. 17.

2. Гонгалю Ю. Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: Сравнительно-правовое исследование / Ю. Б. Гонгалю. – М. : Статут, 2010. – С. 103–104.

3. Казанцева А. Е. Приобретение права собственности в порядке наследования / А. Е. Казанцева // Вещные права: система, содержание, приобретение : сб. науч. тр. в честь проф. Б. Л. Хаскельберга / под ред. Д. О. Тузова. – М. : Статут, 2008. – С. 249.

4. Пшонка М. П. Спадкування майнових прав на об'єкти незавершеного будівництва / М. П. Пшонка, Л. В. Козловська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 2 (5). – С. 55–65.

Козловская Людмила. Признание права собственности на наследуемое имущество по решению суда в юридическом составе оснований наследования.

В статье рассматриваются проблемные вопросы признания права собственности на наследуемое имущество по решению суда как наиболее распространенный способ защиты имущественных прав наследников. Исследуется значение решения суда в юридическом составе оснований наследования.

Ключевые слова: *наследование, наследство, наследственные споры, право собственности на наследственное имущество, нотариальное оформление наследственных прав.*

Kozłowska Ludmila. Recognition of property right on hereditary property on resolution of court in legal structure of inheritance basis.

The problem issues of the recognition of property right on hereditary property on the resolution of court as the most widespread way of proprietary rights of heirs are considered in the article. The significance of court decision in legal structure of inheritance basis is investigated.

Key words: *inheriting, inheritance, inheritance disputes, proprietary right on inheritance property, notary public services of inheritance rights.*